

NÉMETH ZOLTÁN

A posztmodern Közép-Európája, Közép-Európa posztmodernjei

A SZINGULARITÁS LEHETSÉGESSÉGÉNEK ÉS LEHETETLENSÉGÉNEK KÉRDÉSEIRŐL

Az alábbi tanulmány célja a „posztmodern” fogalmának összehasonlító vizsgálata egyes közép-európai irodalmakban, a régió néhány posztmodern-konceptiójának összevetése, illetve ennek kapcsán néhány nyugtalanító kérdés feltevése az olvasó számára. Olyan kérdésekről van szó, amelyeket ez az írás szándékosan nem válaszol meg, annál is inkább, mert egy nyitott, befejezetlen szöveg létrehozása volt a célom.

Ha a „posztmodern” terminust közép-európai kontextusban vizsgáljuk, akkor egyértelmű, hogy a térség minden irodalmában megkerülhetetlen irodalomtörténeti kifejezésről van szó, amely egyúttal viták, értelmezések, hatalmi játszmák keresztútjába került. A vizsgálat főként a cseh, a szlovák és magyar irodalom vonatkozásaira koncentrál, de kitekint az egyéb közép-európai¹ irodalmakban (pl. lengyel, német, osztrák, szerb, bolgár) megjelenő posztmodern-felfogásokra, szövegekre. Az értelmezés célja egyrészt a posztmodern prózafordulatok összehasonlító vizsgálata, másrészt a posztmodernként megjelenő szövegek jellegzetes vonásainak feltérképezése, harmadrészt az egymást értelmező posztmodern szövegek egymást értelmező viszonyainak bemutatása.

A 2. világháború utáni évtizedekben az amerikai és európai irodalmak szinte mindegyikében jelentkeztek olyan alkotások, amelyek az irodalom nyelvének alapvető átalakulását vonták maguk után, s amelyeket az irodalomkritika, illetve irodalomtörténet-írás a posztmodern kategóriájába sorolt. Többek között az argentin Jorge Louis Borges elbeszélései *Az elágazó ösvények kertje* (1941) című kötetből, a kolumbiai Gabriel García Márquez *Száz év magány* (1967) című regénye, az amerikai John Barth *Bolyongás az elvarázsolt kastélyban* (1968) című elbeszéléskötete, az olasz Italo Calvino *Az egymást keresztező sorsok kastélya* (1968) című könyve, az angol John Fowles *A francia hadnagy szeretője* (1969) című regénye, az amerikai Thomas Pynchon *Súlyszivárványa* (1973) is ebben a paradigmában nyert irodalomtörténeti helyet, s mint „első” posztmodern szövegek, egyúttal ki is jelölték a terminus használhatósági körét. Szirák Péter szerint „A német posztmodernség próza-kanonjában mások mellett Thomas Bernhard és Christoph Ransmayr a legtöbbet hivatkozott szerző”² –

¹ A közép-európai irodalom fogalmát tágabb értelemben leginkább az egykori keleti blokk szatellit államainak irodalmára vonatkoztatom (tehát a német és osztrák irodalom nélkül), kiegészítve főként a balti államok irodalmával; szűkebb értelemben pedig a lengyel, cseh, szlovák és magyar irodalomra értem.

² Szirák Péter: A másolat-lét mesterkedései. Megjegyzések a posztmodern elbeszélő prózáról. *Alföld*, 2003/2. In: <http://epa.oszk.hu/00000/00002/00081/szirak.htm> (Letöltés ideje: 2014. 11. 25.)

Bernhardtól *A mészégető* (1970), *A menthetetlen* (1983) vagy az *Auslöschung* (1986), Ransmayrtól *Az utolsó világ* (1988) és *A Kitahara-kór* (1995) című regényekre utalva.

Schein Gábor a szerb próza kapcsán szintén két világhírű szerzőt említ: Danilo Kiš *Fővenyóra* (1972) és *Borisz Davidovics síremléke* (1976) című posztmodern áldokumentum-regényeit, illetve *A holtak enciklopédiája* (1983) című kötetet, valamint Milorad Pavić *Kazár szótár* (1984) című regényét.³ Milosevits Péter a szerb posztmodern irodalom e két klasszikusa kapcsán vezeti be a posztmodern „trükkregény” fogalmát. Azokat a regényformájú prózai műveket nevezi így, „melyek szerzője elveti a közvetlen mimetikus narrációt, és olyan információt iktat a könyvbe, melyek révén azt a látszatot kelti, hogy az éppen olvasott szövegnek van egy másik létformája is, s a kezünkben tartott regény csak változata egy állítólagos, általában fiktiivként elgondolt eredetinek. A fiktív vagy valóságos eredeti és a kezünkben tartott szöveg viszonyát tekintve két alapvető trükk létezik: 1. egyszerűbb esetben a fiktív eredeti megegyezik az éppen olvasott regénnyel (áldokumentum-regény), 2. bonyolultabb esetben a fiktív eredeti része vagy tárgya a bonyolultabb narratív játéknak (regény a regényben, regény az éppen író/olvasó regény írásáról).”⁴ A szerb irodalomban egy egész irányzat jött létre az áldokumentum formájában írt „posztmodern trükkregény” mintájára, egyebek mellett Slobodan Selenić, Dragan Velikić, Svetislav Basara regényei sorolhatók ide.⁵

Bár a posztmodern kifejezés már az 1970-es évek elejétől bekerült a lengyel irodalmi diskurzusba, általában csak amerikai jelenségként tekintettek rá még akkor is, ha már ebben az időben is születtek posztmodern jellegzetességek mentén értelmezhető szépirodalmi szövegek. Radikális változásra a '80-as évek végétől, különösen 1989-től került sor.⁶ Halina Janaszek-Ivaničková utal arra, hogy bár a lengyel irodalomkritika általában a neo-avantgarde és a post-art kifejezésekkel illeti Sławomir Mrożek és Tadeusz Różewicz munkásságát, a nyugati kritikusok számára mindkét lengyel drámaíró evidensen posztmodern, különösen Różewicz.⁷ Tadeusz Różewicz 1960-as *Kartoték* című darabját, amelynek célja egy „nyitott mű” és „nyitott színház” megalkotása volt, Pászt Patrícia szerint, „a posztmodern előfutáraként tartják számon Lengyelországban”.⁸ Witold Gombrowicz életműve⁹ és Wisława Szymborska költészete szintén mutat olyan vonásokat, amelyek később a posztmodern szövegalakításban rezonálnak. Ezzel némiképp ellentétben Aleksander Fiut szerint a lengyel irodalomban „csak 1989-ben fejeződött be (...) a 19. század. Csak ekkor halt meg hirtelen és váratlan halállal az erkölcsi tekintélybe és az író különleges helyzetébe vetett hit. Már nem tulaj-

³ Gintli Tibor – Schein Gábor: *Az irodalom rövid története. A realizmustól máig*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2007. 626–627.

⁴ Milosevits Péter: A trükkregény fogalma. 2000, 2004/7–8. In: <http://ketezer.hu/2004/07/a-trukk-regeny-fogalma/> (Letöltés ideje: 2014. 11. 25.)

⁵ Milosevits Péter: A szerb irodalom története. In: http://szlavintezet.elte.hu/szlavtsz/slav_civil/szerb-irodalom.htm (Letöltés ideje: 2014. 11. 25.)

⁶ Halina Janaszek-Ivaničková: Postmodernism in Poland. In: Hans Bertens, Douwe Wessel Fokkema (eds.): *International Postmodernism: Theory and Literary Practice*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 1997. 423–424.

⁷ Uo. 424.

⁸ Pászt Patrícia: *Mai lengyel drámairodalom*. Kalligram, Pozsony, 2010. 69.

⁹ vö. Krzysztof Stala: Inventing the Wheel? The Postmodern Catching up with Witold Gombrowicz. In: Bo Stråth and Nina Witoszek (eds.): *The Postmodern Challenge: Perspectives East and West*. Amsterdam, Rodopi, 1999. 200–201.

donítottak különös jelentőséget az írott szónak. Ezt a hiedelmet az üldöztetés emléke valamint az irodalom kultusza tartotta fenn, melyben több lengyel nemzedék nőtt fel. Még azokat is ide sorolhatjuk, akik az elmúlt rendszer idején hivatalból kísérték figyelemmel illetve próbálták korlátozni fejlődését. Tehát az egész lengyel irodalom valójában azért találta magát példátlan helyzetben, mert »helyreállt a norma«, itt is hasonlóké lettek az állapotok, mint más európai országokban.”¹⁰ A ’90-es évek lengyel posztmodern prózájából Andrzej Bart *Rien ne va plus* (1991) című művét, illetve Manuela Gretkowska, Olga Tokarczuk, Stefan Chwin és Andrzej Stasiuk regényeit emelhetjük ki.

Az első igazi horvát posztmodern regényként Ivan Slamnig *Bátorságunk jobbik fele* (1972) című művét emlegethetjük.¹¹ A horvát posztmodern költészet indulása leginkább a zágrábi *Quorum* folyóirathoz köthető, Goran Rem a horvát költészeti posztmodern kezdetét Josip Sever kultikussá vált *Diktátor* (1969) című verseskötetéhez kapcsolja.¹² A román irodalomban a ’80-as évektől kezdődően beszélnek posztmodernről, különösen a román posztmodern irodalomról monográfiát is író Mircea Cărtărescu életműve kapcsán használatos a fogalom. Lukács István és Mladen Pavičić a szlovén irodalom kapcsán Andrej Blatnik „emblematisz szlovén metafikciós regény”-ét – *Fáklyák és könnyek (Plamenice in solze)* (1987) – említik, továbbá Drago Jančar drámáit, valamint Aleš Debeljak *A halál nevei (Imena smrti)* (1985) című, idézetekből felépülő intertextuális-palimpszesztikus verseire hivatkoznak.¹³

A cseh irodalomban a posztmodern irodalom terminusát szintén a ’80-as évektől kezdődően megjelenő alkotásokra alkalmazzák. Különösen Milan Kundera *A lét elviselhetetlen könnyűsége (Nesnesitelná lehkost bytí)* (1985) című regényét emlegetik ebben a kontextusban.¹⁴ Lubomír Machala azonban már Vladimír Páral *Profesionální žena – A százszázalékos nő* (1971) című regényében is a posztmodern koncepció jelenlétére figyelmeztet.¹⁵ Květoslav Chvatík Bohumil Hrabal műveit is a posztmodern kontextusába helyezi, s közép-európai viszonylatban is tanulságosnak tarthatjuk megállapítását, amely szerint „Hrabal kijárta a szürrealizmus és a cseh poetizmus iskoláját, s a korforduló légkörében, az ötvenes évek elején, amikor valamennyi értéket átértékeltek, két alternatíva között választhatott: vagy a modernizmus védelme mellett tör lándzsát, vagy szakít vele azon az áron, hogy visszatér a 19. századi realizmus konvencióihoz, ez utóbbit abban az időben a szovjet eredetű, ún. szocialista realizmus praktizálta. Hrabal mindkettőt visszautasította, és ösztönösen megtalálta a *harmadik*

¹⁰ Aleksander Fiut: Posztmodern a la polonaise. *Magyar Lettre Internationale*, 2002/47. In: <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00031/fiut.html> (Letöltés ideje: 2014. 11. 26.)

¹¹ Medve A. Zoltán: Az újabb és a (majdnem) legújabb horvát prózáról. *Litera.hu*, 2007. In: <http://www.litera.hu/hirek/az-ujabb-es-a-majdnem-legujabb-horvat-prozarol> (Letöltés ideje: 2014. 11. 24.)

¹² Goran Rem: Töredék a posztmodern horvát költészet kultikus alakjáról, Josip Severről. In: Goran Rem (ed.): *A melankólia krónikája. Posztmodern horvát költők antológiája*. Jelenkor, Pécs, 2003. 5.; Walkó Ádám: A posztmodern horvát irodalom krónikái a Dráva hullámain. *Tiszatáj*, 2008/6. In: http://epa.oszk.hu/00700/00713/00202/pdf/tiszataj_EPA00713_2008_06_149-153.pdf (Letöltés ideje: 2014. 11. 24.)

¹³ Lukács István – Mladen Pavičić: *A szlovén irodalom története*. In: http://szlavintezet.elte.hu/szlavtsz/slav_civil/szloven-irodalom.htm#h12 (Letöltés ideje: 2014. 11. 29.)

¹⁴ Heé Veronika: *A cseh irodalom története*. In: http://szlavintezet.elte.hu/szlavtsz/slav_civil/cseh-irodalom.htm (Letöltés ideje: 2014. 11. 29.)

¹⁵ Lubomír Machala: *Literární bludiště. Bilance polistopadové prózy*. Nakladatelství Brána – Knižní klub, Praha, 2001. 53.

utat, amely segítségével kilábalhatott az ötvenes éveknek ebből a gyilkos dilemmájából.”¹⁶ Chvatík szerint ez az út a posztmodern irodalom útja volt, mint írja: „Megtalálták a harmadik utat, és ma az európai és amerikai kultúra háború utáni fejlődésének tágabb összefüggéseiben az esszé, a költészet és a próza területén Chaluppeckýt, Kolářt a *posztmodern* korai előfordulásának tekinthetjük, akárcsak Hrabalt.”¹⁷

Lubomír Machala az 1989 utáni cseh prózáról írott könyvében külön fejezetet szentel a posztmodernizmus kérdésének, s olyan kulcsfogalmak mentén tárgyalja a terminus használhatóságát a cseh szépirodalomban, mint a populáris olvasásmód lehetősége, az önreflexió, az ironikus hangnem, az idézetekkel folytatott intenzív munka, a palimpszeszt, a fragmentumszerűség, a polifón szöveg, a maszkok használata, a labirintus, a múzeum és a könyvtár megjelenése, a tükör és a megkettőződés lehetőségeinek szövegbe írása, a játékoság, a persziflázs, az elbeszélés öröme.¹⁸ Az így felfogott posztmodernizmus az 1989-es bársonyos forradalom után vált a cseh irodalom legjelentősebb paradigmájává Jiří Kratochvil, Daniela Hodrová, Michal Ajvaz, Jáchym Topol, Miloš Urban, Ivan Wernisch és mások kötetei által.

A bolgár irodalomban 1989 számít jelentős fordulópontnak, ekkor jelenik meg az *Ars Simulacri* antológia (Ivajlo Dicsev, Vladiszlav Todorov, Alekszandár Kjoszev, Ivan Krásztevev), a Szintézis csoport posztmodernista filozófusainak és íróinak kötete, amelynek fontos szerepe van a bolgár kultúrának a posztmodernizmus irányába történő elmozdításában. A bolgár posztmodern költészet legjelentősebb képviselői: Ani Ilkov, Kiril Merdzsanszki, Zlatoimir Zlatanov, Georgi Goszpodinov, Plamen Dojnov és Jordan Eftimov, a prózaírók közül Georgi Goszpodinov (*Естествен роман – Természetes regény* (1999)), Emilija Dvorjanova (*Passion или смъртта на Алиса – Passion, avagy Alisa halála* (1995)) és Alek Popov (*Мисия Лондон – Londoni küldetés* (2001)) emelhető ki.¹⁹ Ani Burova ennek kapcsán az irodalmi hagyomány újraértékelését emeli ki, amelynek eredményeképpen a muzeális állapotba került klasszikus szövegeket az 1990-es évek szerzői új jelentésekkel látták el, s két antológiára hívja fel a figyelmet, a *Bolgár olvasókönyv* (1995) és a *Bolgár antológia* (1998) című kötetekre, Georgi Goszpodinov, Bojko Pencsev, Plamen Dojnov és Jordan Eftimov kollektív műveire, amelyeket az évtized bolgár irodalmi manifesztumainak tart.²⁰

A kortárs ukrán irodalomban az 1980-as években jelentek meg az első posztmodern szövegek és csoportosulások. A legismertebb ukrán posztmodern szerző Jurij Andruhovics, *Moszkoviáda* című regénye a Szovjetunió bukásának burleszk leírása, s olyan irodalmi csoportok sorolhatók a posztmodern irodalom kontextusába, mint a *Bu-Ba-Bu* (Burleszk, Balahan, Buffonada – Burleszk, Vásári komédia, Bohózat) csoport (tagjai J. Andruhovics, O. Irvanec és V. Neborak); a *LuHoSzad*-csoport (I. Lucsuk, N. Honcsar, R. Szadlovskij); a *Pro-pala hramota* (Elveszett a tudomány) tagjai (J. Pozajak és V. Nedosztup); a *Nova deheneracija* (Új degeneráció) csoport (I. Andruszjak, I. Ciperdjuk, T. Majdanovics, P. Volyvacs, O. Ulja-

¹⁶ Květoslav Chvatík: *Bohumil Hrabal életműve és a posztmodern problémája*. In: <http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/2004/XIII.-evf.-2004.-marcius/HRABALIANA/Bohumil-Hrabal-eletmuve-es-a-posztmodern-problemaja> (Letöltés ideje: 2015. 01. 12.)

¹⁷ Uo.

¹⁸ Machala 2001, i. m. 47-77.

¹⁹ Farkas Baráti Mónika: *A bolgár irodalom története*. In: http://szlavintezet.elte.hu/szlavtisz/slav_civil/bolgar-irodalom.htm (Letöltés ideje: 2014. 12. 02.)

²⁰ Ani Burova: *Bulharská literatura posledních patnácti let*. In: <http://www.iliteratura.cz/Clanek/15901/bulharska-literatura-poslednich-patnacti-let-> (Letöltés ideje: 2014. 11. 29.)

nenko, J. Paskovszkij alkotják).²¹ Patrik Orišek szerint a kortárs ukrán posztmodern irodalom egyik legerőteljesebb irányzata az ún. tudatfolyam (potik svidomosti) csoport, amelynek a legismertebb ukrán író, Okszana Zabuzsko is tagja. Műveiben a szovjet múlt, női tapasztalat, a feminizmus, a nyílt szexualitás, valamint a transzkulturalizmus tapasztalata keveredik, mint például *Terepvizsgálatok az ukránok szexuális életéről* (1996) című „botránykönyv”-ében.²²

A posztmodern belorusz irodalomból az *Arche* folyóiratban 2001-ben debütáló Sjarhey Balakhonau (vagy Sjarhiej Bałachonaŭ) említhető, aki a posztmodern apologetájaként jelent meg Daniela Žukoŭskival folytatott vitájában. Pálfalvi Lajos szerint a kilencvenes évek belorusz irodalmából Alesz Razanau és Uladzimir Arlou, a fiatalabbak közül Ihar Babkou és Adam Hlobusz emelkedik ki.²³ Ez utóbbi szerző erotikus-démoni metafikciós történetei a belorusz folklór babonáira is rájátszanak.

A szlovák költészetben Daniel Hevier *Pillangókörhinta – Motýlí kolotoč* (1974) című köteté már „a nyelvi bravúrok és játékosság posztmodern jegyeit mutatta”.²⁴ Prózában Rudolf Sloboda *Uhorský rok – Magyar év* (1968) című botránykötete nyitotta ki a posztmodern felé vezető utat a sok esetben nyíltan erotikus álmok, víziók virtuális világának és az elhasznált irodalmi konvenciók parodizálása révén. Dušan Mitana *Psie dni – Kutyanapok* (1970) című elbeszéléskötetét is a posztmodern előzményeként értelmezi a kritika. Az utóbbi évek legjelentősebb posztmodern szlovák prózaírójának Pavel Vilikovský számít. További posztmodern szerzők Mila Haugová, Karol Chmel, Viliam Klimáček, Tatjana Lehenová, Karol D. Horváth, s a kortárs fiatal szlovák költők és prózaírók műveinek jelentős része is a posztmodern szövegalkotás felől értelmezhető: Peter Macsovszky, Balla, Tomáš Horváth, Michal Habaj, Peter Šulej, Andrej Hablák, Martin Solotruk művei sorolhatók ide. A posztmodern egyik legmarkánsabb jelensége a kortárs szlovák irodalomban az ún. text generation szövegalkotása, amelyet experimentális-dekonstrukciós irodalomfelfogásként jellemezhetünk, s amely az előbb említett fiatal generáció többségének írásmódjában is visszaköszön.

Témánk szempontjából érdemes hosszasan elidőzni Jaroslav Šrank gondolatmeneténél, amely az 1989 óta tapasztalt társadalmi, politikai, kulturális és irodalmi változásokat értelmezi, s akár általánosabb érvényűnek, az összes posztszocialista államban tapasztalt irodalmi folyamatokra is kiterjeszhetőnek tekinthetjük. Eszerint tehát a szlovák társadalomra 1989 után jellemző lett az egységes tér posztmodern eltörlése, az idő felgyorsulása, az irodalmi jelenségek szimultán jellege, az epizodikusság, a szerzői individualizáció. Az ebből is következő posztmodern irodalmi szituációt szerinte a pluralizmus irányítja, az egyéniség iránti teljes nyitottság, az egymást kizáró irányzatok toleranciája. A szépirodalom stratégiájává az újraírás (re-writing), a recikláció, az aktualizáció, az eklektikus válogatás és kombináció, illetve az értékrelativizáció váltak. Ráadásul az irodalom természetes módon kezdett el

²¹ Lebovics Viktória: *Az ukrán irodalom története*. In: http://szlavintezet.elte.hu/szlavtsz/slav_civil/ukran-irodalom.htm (Letöltés ideje: 2014. 11. 29.)

²² Patrik Orišek: *Postmoderna v ukrajinskej literatúre*. Knižná revue, 2005/09. In: <http://www.litcentrum.sk/27615>

²³ Pálfalvi Lajos: *Kis fehérorosz demonológia*. Kalligram, 2006/5-6. In: <http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/2006/XV.-evf.-2006.-majus-junius/FEHEROROSZ-DEMONOK/Kis-feheroroszdemonologia> (Letöltés ideje: 2014. 11. 29.)

²⁴ Kiss Szemán Róbert: *A szlovák irodalom története*. In: http://szlavintezet.elte.hu/szlavtsz/slav_civil/szlovak-irodalom.htm (Letöltés ideje: 2014. 11. 29.)

érintkezni a showbiznisszel, az új médiával, fellazultak a műfaji határok és az irodalmi hierarchia (popularitás).²⁵

Šrank ennek kapcsán a posztmodern kétszakaszos periodizációját látja fontosnak elkülöníteni:

1. poszttotalitárius szakasz (posttotalitná fáza) – az 1990-es évekről van szó, a radikális demokratizáció jellemző rá, a posztmodern individualizáció, a totalitárius örökség feldolgozása, az irodalmi közeg polarizációja (nemzetiek – liberálisok).

2. posztindusztriális szakasz (postindustrialna fáza) – a 21. század első évtizede, amelyben betetőződött az irodalom depolitizálódása, megjelent a hedonista irodalmár típusa, a szépirodalom a konzumtársadalom és a kulturális ipar részévé vált. És egy új jelenségre hívhatjuk fel a figyelmet: radikális demokratizálódás indult meg, most már technológiai alapon, az új médiának, az új kommunikációs eszközöknek (az internetes megjelenésnek, az írói honlapok és blogok irodalmának) köszönhetően.²⁶

A litván, a lett és az észti irodalomban két „poszt” értelmeződik és rétegeződik egymásra: a '90-es évektől kezdődően az irodalom és a kultúra állapotára a posztszovjet jelző éppúgy használható, mint a posztmodern, s az irodalom „hirtelen kettős poszt szituációban találta magát”.²⁷ A korszak első és egyúttal sokkoló litván regénye Ricardas Gavelis *Vilniaus pokeris* (*Vilnai póker*) című műve: „1989-ben jelent meg litvánul százezer példányban, amire nemigen lesz újból példa az elkövetkező évtizedekben.”²⁸ A litván posztmodernre olyan jellegzetességek érvényesek, mint a karneváljelleg, a vidék-város ellentét eltűnése, a városi mentalitás előtérbe kerülése, az önéletrajziság új felfogása, a feminista nézőpont megjelenése, a műfajok dekonstrukciója és diffúziója, az intertextualitás, a testiség és a testképek előtérbe kerülése, a személyes és a közösségi (public and private) határainak feloldódása, a tömegkultúra inváziója, az identitás kérdései és a deszakralizáció.²⁹ Almantas Samalavicius ebből a szempontból Jurgis Kuncinas *Pijoko chrestomatija* (*Piások kézikönyve*, 2009) című regényét emeli ki.³⁰

A posztmodern terminusát Lettországból először 1984-ben említi Gunars Melbergs, de főként építészeti vonatkozásban. Az eklektikus posztmodern irodalomra a játékosságot és a fekete humor iránti vonzódást tartja jellemzőnek. A lett irodalomelméletben és -kritikában a '80-as évek végén, '90-es évek elején jelent meg a posztmodern fogalma, s ekkorra tehető az első lett posztmodern irodalmi művek megjelenése is. Inguna Bekere két fiatal lett prózaíró-

²⁵ Jaroslav Šrank: *Individualizovaná literatúra. Slovenská poézia konca 20. a začiatku 21. storočia*. Cathedra, Bratislava, 2013. 36-38.

²⁶ Uo. 38-39.

²⁷ Mindaugas Kvietkauskas: Introduction: The Paradox of the Double Post. In: Mindaugas Kvietkauskas (ed.): *Transitions of Lithuanian Postmodernism: Lithuanian Literature in the Post-Soviet Period*. Rodopi, Amsterdam – New York, 2011. 1.

²⁸ Almantas Samalavicius: Majdnem normális. Litván irodalmi kitekintés. *Magyar Lettre Internationale*, 2010/77. In: <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre77/Samalavicius.htm> (Letöltés ideje: 2014. 11. 30.)

²⁹ Juratė Sprindytė: Lithuanian Prose: In Search of a New Identity. In: Kvietkauskas (ed.) 2011, i. m. 95–96.

³⁰ Samalavicius 2010, i. m.

ra hívja fel a figyelmet ennek kapcsán: Guntis Berelis *Mitomanija – Mythomania* (1988) és Aivars Ozoliņš *Dukts – Ducts* (1991) című prózakötetere.³¹

Az észti irodalomban egyes posztmodern jelenségek már az 1970-es években megjelentek, a karneválhangulat, a vidám játékosság és a paródia kategóriái mentén értelmezve a fogalmat. Különösen Mati Unt műveivel kapcsolatban emlegeti a szakirodalom a posztmodern, *Autumn Ball* (1979) című regényét, amely elhozta számára a nemzetközi elismerést, hiszen művét meg is filmesítették. Posztmodern fordulópontról az észti irodalomban nem beszélnek, nem vált jelentékkennyé e nézőpont: leginkább Mati Unt, Jaan Undusk, Andrus Kiviräkh '90-es évekbeli műveit lehetne említeni.

A finn irodalomban Leena Kirstinä 1985-öt tekinti posztmodern fordulópontnak. Ebben az évben jelentek meg Leena Krohn: *Tainaron. Postia toisesta kaupungista (Tainaron. Levél egy másik városból)*, Jörn Donner: *Far och son (Apa és fia)*, Matti Pulkkinen *Romaanihenkilön kuolema. Tarua ja totta eli ihmisen kuvaus (A karakter halála. Legenda és valóság, avagy egy emberi lény leírása)* és Rosa Liksom *Yhden yön pysäkki (Egyéjszakás szállás)* című kötetei. A művek közös vonása az episztemológiai kérdések felvetése: „mi az igazság a fikcióban, mi a fikció viszonya a valósághoz, és mi a fikció valósága: a reprezentáció problémája döntően befolyásolja elbeszélői stratégiáikat és az elbeszélés szerkezetét. Az olvasó az én-elbeszélő, az ő identitásának és személyiségének szubjektív pozíciójába helyezkedik bele. Az író és beszélő első személyű én áll a középpontban az említett prózai művekben. És közös bennük a kiábrándult világszemlélet.”³²

Mindhárom író jelentős hatást gyakorolt a finn irodalomra. Leena Krohn a fantasy, a sci-fi, az ökológiai témák felvetése és a posztmodern filozófiai allegória nyomán Maarit Verronen és Risto Isomäki műveire hatott. Jörn Donner finnországi svéd író a „centrum nélküli üres helyé” vált posztmodern svéd identitás megjelenítésével a „metafikciós és önreflektív elbeszélői stratégiákat” alkalmazó finnországi svéd irodalom következő nemzedékére, Monika Fagerholm, Pirkko Lindberg, Fredrik Lång és Lars Sund műveire gyakorolt hatást. A '80-as évek finn irodalmából kiemelhető még Matti Pulkkinen *Romaanihenkilön kuolema (A karakter halála)* című regénye, amely a talált, töredékekből összeállított kézirat, a fragmentum (amely az írásról szóló elmélkedéseket is tartalmaz), a disztópia (Finnországot elfoglalja a Szovjetunió) és az önéletrajzi antiregény műfaji kódjait keveri, s így válik posztmodern önreflexív metafikcióvá.³³

A magyar irodalmi közmegegyezés szerint az első posztmodern szöveg Mészöly Miklós *Alakulások* (1975) című prózai alkotása, illetve Esterházy Péter *Termelési-regény* (1979) című regénye. Mások szerint a magyar posztmodernizmus korszakhatára a magyar irodalom két „posztmodern Bibliá”-jához köthető: 1986-ban jelent meg Esterházy Péter *Bevezetés a szépirodalomba* és Nádas Péter *Emlékiratok könyve* című nagyregénye. Újabban Ottlik Géza *Iskola a határon* (1959) című regénye, valamint Weöres Sándor *Psyché* (1972) és Tandori

³¹ Inguna Bekere: Postmodernism in Post-Soviet Latvia. In: Hans Bertens, Douwe Wessel Fokkema (eds.): *International Postmodernism: Theory and Literary Practice*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 1997. 447–449.

³² Leena Kirstinä: Csomópontok a kortárs finn irodalomban. *Magyar Lettre Internationale*, 2013/90. In: <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre90/kirstina.htm> (Letöltés ideje: 2014. 11. 30.)

³³ Uo.

Dezső *Egy talált tárgy megtisztítása* (1973) című verseskötete is a posztmodern szövegalkotás felől válik mindinkább értelmezhetővé.

Mint látható, az 1960-as évektől kezdődően a térség minden irodalmában végbement az irodalom posztmodernizálódása: hol korábban, hol később, hol szélesebb, hol szűkebb értelemben. Posztmodernizálódás alatt természetesen nem azt értjük, hogy egy-egy nemzeti irodalom egésze vált posztmodernné, hanem azt, hogy az első jelentős posztmodern kísérletek után minden irodalomban jól körülhatárolható korpusz jelent meg, illetve a posztmodern nyelvhasználat, nézőpont, szövegalkotás elterjedésére a térség minden irodalmának és irodalomtörténetének reagálnia, reflektálnia kellett. A posztmodern paradigma megkerülhetlenné vált, irodalomtörténeti tényré. Némely közép-európai irodalmakban már egészen korán, az 1970-es években (mint a szerb és a magyar irodalomban), némely esetben pedig viszonylag későn, az 1990-es években megy végbe ez az integráció. De mindkét esetben valószínűleg az 1990-ben kezdődő évtized jelöli ki a posztmodern legfontosabb szakaszát a térségen belül. Ez összefügg az 1989/90-es rendszerváltozással, amikor a kommunista társadalmi rendszert a legtöbb államalakulat esetében felváltotta a nyugati típusú demokrácia, a gondolatszabadság, felbomlott a Szovjetunió, a könyvkiadás felszabadult a cenzúra alól, az irodalom kiszabadult a szocialista realizmus béklyójából – s nyugati típusú társadalom építése kezdődött el a térség legtöbb országában. A posztmodern irodalom ebben az új, liberális, nyugatbarát társadalmi közegben válhatott igazán sikeres megszólalási formává.

A posztmodern szövegalkotás kapcsán a térség minden irodalmában hasonló fogalmakkal operál a szakirodalom, az intertextualitás, az újraírás, a fragmentarizáció, az önreflexió, az ironia, paródia, pastiche, a popularitás, a stíluseklektika, maszokosság stb. terminusai mentén haladnak a posztmodern irodalmat érintő felismerések és értelmezések. A posztmodern olyan jól körülhatárolt, globális stílussá vált a közép-európai kultúra esetében is, amely a korszakot érintő általános kérdéseket implikál:

- Van-e a korszak, paradigma fogalmak kapcsán lehetőség beszélni az irodalmi művek szingularitásáról?
- Az irodalmi hatásfolyamat jelensége eleve lehetetlenné teszi bármiféle szingularitás emlegetését az irodalmi szövegek kapcsán?
- Van-e lehetőség arra, hogy a korszak, paradigma, stílus, tehát a nagy, átfogó fogalmi rendszereken kívül tudjunk beszélni szövegekről, tudjuk megszólaltatni a szöveget?
- Az értelmezés voltaképpen egy paradigma fogalmi nyelvének mozgósítása?
- Esetleg minden szöveg értelmezéséhez saját értelmező nyelvet kell találnunk, egy külön, szinguláris, műre szabott irodalomelméleti nyelvet?
- Mit jelent a szöveg szingularitása, és hol van a határ a mű egy lehetséges szingularitása és a szöveg nyelvhasználatban, stílusban, paradigmában megnyilvánuló rétege között?
- A kor, korszak, paradigma, horizont fogalmak nem éppen a szinguláris terminusának ellentmondó kifejezések?
- Ha kiemelünk, kitörölünk egy szöveget, például a *Bevezetés a szépirodalomba* című Esterházy Péter-regényt vagy mondjuk Parti Nagy Lajos egész életművét a magyar irodalomból, akkor ugyanúgy leírható lenne a magyar posztmodern irodalom, mint vele?
- Ha kitöröljük a magyar posztmodern irodalom egészét a posztmodern irodalomból, akkor nélküle ugyanúgy leírható a posztmodern világirodalom, mint vele?